

Аннотация. *Зайцева С.Л. К сравнительному анализу понятий аскетической антропологии и философской герменевтики.*

Статья посвящена анализу понятий энергийного дискурса (на примере православного исихазма) и понятий, развитых в онтологических теориях языка, что дает возможность раскрыть сходства и отличия между природой усилий человека как субъекта мистического опыта и природой усилия языкового понимания.

Ключевые слова: *исихазм, синергия, молитва, онто-диалог, трансцензус, энергийный дискурс, применение, герменевтический круг.*

Summary. *Zaitseva S.L. To the comparative analysis of concepts of ascetic anthropology and philosophical hermeneutics.*

This article is devoted to the analysis the research of development direction of energiment discourse (on examples of orthodox hesychasm) and notions developed from ontological theories of language. This gives a possibility to reveal the similarities and differences between the nature of linguistic understanding.

Keywords: *hesychasm, synergy, prayer, onto-dialog, transcensus, the energiment discourse, application, hermeneutical circle.*

Надійшла до редколегії 30.10.2011 р.

УДК 1(091):256

О.Ю. Ільїна

ГРОМАДІВСТВО ЯК ПОЛІТИЧНА ФОРМА БЕЗДЕРЖАВНОСТІ

У статті досліджуються питання держави та бездержавності в концепціях громадівського соціалізму. Особлива увага приділяється аналізу філософських праць Михайла Драгоманова та розуміння ним ідеального суспільного устрою.

Ключові слова: *держави, ідеал, поступ, громада, громадівський соціалізм.*

Україна завжди прагнула волі та вільної власної держави. Проте, як показує історія, власна держава ще не гарантує вирішення всіх проблем, хоча і без неї повноцінної свободи бути не може. Українська державність має тривалу історію. Однак не меншою є і українська бездержавність.

Дослідження питань державницьких ідей в українській політичній думці мають давню традицію. Їх початок ми знаходимо ще в «Слові про закон і благодать» Іларіона, «Повісті врем'яних літ», різноманітних козацьких літописах, працях істориків (М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського) та багатьох інших. Варто відзначити працю Ю. Охрімовича «Розвиток української національно-політичної думки», яка була опублікована 1918 р. у Києві. В даному дослідженні автор спробував проаналізувати основні політичні ідеї, які були поширені серед українства в ХІХ столітті.

Серед сучасних досліджень необхідно виділити роботи С. Грабовського, В. Кременя, Л. Тараненка, Л. Шкляра та багатьох інших.

60-ті роки ХІХ століття вважаються переломними для поширення національно-визвольного руху в Україні. В цей час змінюються суспільно-економічні відносини, зароджуються нові державницькі думки серед недержавних народів, з'являються політичні ідеї, програми та діяльність нового покоління української інтелігенції. Згуртувавшись у об'єднання ця інтелігенція отримала назву громади. Це були гуртки однодумців, які боролися за спільну ідею та працю заради культурного та політичного відродження свого народу.

Для запобігання підозр у створенні якогось протиурядового таємного товариства та з метою уникнення репресій, представники даної інтелігенції навмисно офіційно не оформляли свою структуру. Завдяки своїй ідейній єдності та однодумству вони намагалися творити супротив колоніальній політиці російського самодержавства, утвердити національну об'єднавчу ідеологію і тим самим вберегти український народ від знищення. Даний рух став одним з найяскравіших явищ в історії України XIX століття, оскільки відкрив для українського відродження нову епоху, врятувавши Україну від деградації та зникнення під час русифікації, численних воєн та революцій.

Варто відзначити, що існує значна кількість досліджень громадівського руху в контексті інших проблем суспільно-політичного життя. Проте цілісного дослідження українського громадівського руху як політичної форми бездержавності в 60-х рр. XIX століття не існує.

Тому **метою** даної роботи є дослідження поняття «громадівство» як політичної форми бездержавності на основі аналізу філософських праць М. Драгоманова.

Наприкінці 50-х рр. XIX століття основні представники колишнього Кирило-Мефодіївського братства зосереджуються у столиці імперії – в Петербурзі та утворюють так звану Петербурзьку Громаду українців. В 1861 році під редакцією В. Білозерського з'являється своєрідний загальноукраїнський журнал «Основа», який відіграв визначну роль не лише в житті української літератури та публіцистики, а й у всьому суспільно-політичному житті України. Хоча журнал проіснував неповні два роки, за цей час в ньому виступили майже всі українські письменники, історики та вчені того часу. Центральною постаттю в «Основі» був Т. Шевченко, який друкувався майже в кожному номері, що привертало громадську увагу до журналу в усій Україні. «Основа» стала місцем боротьби за розвиток і поширення української освіти, історії та культури українського народу. Згодом В. Білозерський видав програму журналу, де визначалося, що головною метою його видання буде «всебічне, неупереджене вивчення українського краю, усвідомлення його потреб, критичний погляд на себе в минулому і сучасному... Загальнолюдська просвіта, в застосуванні до місцевих умов краю...» [7, 12]. Наголошуючи на «загальнолюдських» тенденціях в освіті, видавці згодом підкреслюють, що «Основа» відкидає в однаковій мірі «виключність і замкнутість», і в той же час «вважає шкідливим і космополітизм, який раніше чи пізніше переходить у повну байдужість до місцевих народних вигод і потреб» [6, 12].

Значне місце в «Основі» займав український політичний діяч та історик М. Костомаров, який відстоював ідею національного права українського народу на свою землю, історію, культуру та мову. Це відображено в його полемічних статтях «Две русских народности», «Суд чехов над собою», «Черты народной южнорусской истории» та ін. Загалом діяльність петербурзьких громадівців на чолі з М. Костомаровим мала відродити українську державницьку ідею, а саме створити політичне державницьке життя українського народу.

До Петербурзької Громади 60-х рр. входили найвидатніші діячі української науки та культури, які пробуджували національні почуття серед свідомої української інтелігенції та створювали нове покоління діячів українського національного руху. Серед них можна назвати Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, В. Білозерського, О. Кістяківського, О. Стороженка, П. Чубинського, С. Гулак-Артемівського та інших.

Через постійний тиск російських консервативних публіцистів на українські громади, імператорський уряд почав з підозрою ставитись до українського руху. В результаті у 1862 р. «Основа» була закрита, а Валуєвський циркуляр 1863 р. наклав вето на видання будь-яких українських книг.

Національно свідомо інтелігенція в Україні, перебуваючи під впливом публікацій «Основі», створювала українські гуртки та товариства – громади. На початку 60-х рр. громади існували у Києві, Чернігові, Одесі, Полтаві, Харкові, а в 70-80-х рр.

поширилися і на інші міста України. Ці громади займалися просвітницькою діяльністю, зокрема поширювали українську мову серед населення через видання книг з творами Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших, а також поширювали видані Петербурзькою громадою підручники для недільних шкіл, відкривали українські самодіяльні театри та бібліотеки.

З кількох українських гуртків у Київському університеті утворилась київська громада, основною ідеєю якої було питання про поширення освіти українською мовою серед бідних верств населення. На чолі даної громади став відомий український історик В. Антонович. Серед видатних представників організації були П. Чубинський, І. Касьяненко, М. Драгоманов та інші.

Нове покоління української інтелігенції розуміло, що майбутній прогрес суспільства залежить від освіченості, рівня самосвідомості мас, що вони можуть досягти вищого цивілізаційного рівня лише розвиваючи свою національну культуру і духовність.

Проте даний гурток не був однорідним в своїх поглядах на майбутнє України. М. Драгоманов пише, що «в деталях політичні і соціальні прагнення українців були тоді дуже різноманітні і навіть не зовсім ясні. Були, звичайно, серед тодішньої української молоді і мрії про встановлення в Україні чогось на зразок старої козацької республіки і про повстання селян, подібно описаної в поемі Шевченка Гайдамаччини 1768 р., але більшість не була такою радикальною і захоплювалась літературними та національно-культурними інтересами, а також педагогічними, бо всі українці стояли за народну мову в школах» [2, 43-44]. Незважаючи на значну кількість громад, всіх їх об'єднувала любов до України та її народу, що закріпило за цим рухом назву українофільства.

Якщо аналізувати стан української молоді на початку 1860-х років, варто звернути увагу на те, що «Молоде покоління 60-их років виховувалося під впливом двох ідейних течій: з одного боку, були це ідеї Кирило-мефодіївців і поезія Шевченка, з другого – народницько-соціалістичні ідеї Герцена, Чернишевського і Добролюбова. Синтеза цих двох течій давала головний напрям громадській думці молодих українців, що найбільш захоплювалися двома словами "Україна" та "народ". Українство та народництво, любов до українських звичаїв, історії та мови, з другого боку до українського простолюддя, були тими гаслами, що об'єднували всю молоду інтелігенцію, родом з України, бодай в першій половині 60-их років» [9, 67-68].

Українофіли надмірно зосереджувались на культурницькій роботі, лояльно ставились до пануючої влади та намагались досягти з нею компромісу. Це викликало несприйняття у значної частини революційно налаштованої молоді.

У цей час в українському суспільному житті з'являється видатна особистість – М. Драгоманов. Саме він разом з групою однодумців – С. Подолинським, О. Терлецьким, М. Павликом та рядом інших українських діячів, склали так званий «жєневський гурток» та видали в 1878–1879 рр. п'ять збірників під назвою «Громада», а в 1881 році – два номери однойменного журналу. У цьому журналі представники гуртка пропагували концепцію громадівського соціалізму, намагались поєднати ідеї західноєвропейських соціалістичних вчень з традиціями українського суспільного життя та досягти української політичної думки. Автором цієї концепції вважається М. Драгоманов, який намагався протиставити її надмірному захопленню української прогресивної молоді марсизмом та російським нігілізмом.

«Думка Драгоманова синкретична. Вона поєднує демократичні, соціалістичні, патріотичні та космополітичні, слов'янофільські та західницькі елементи. Щоб охопити систему Драгоманова як органічну єдність, потрібно знайти центр тяжіння цього цілого. В його політичному мисленні такою центральною точкою і визначальним фактором є, без сумніву, ліберальна ідея» [8, 301]. В основі ліберальної ідеї М. Драгоманова знаходиться думка про те, що головною одиницею суспільства є особа, а її добробут та щастя є найвищим критерієм суспільного розвитку. Саме індивід зі своїми невід'ємними життєвими правами та людськими інтересами складає основу теоретичної побудови видатного мислителя.

Вчений здійснив детальний аналіз розвитку людства та дійшов до висновку, що воля є стародавнім явищем, а соціальне та національне гноблення, насильство і тиранія виникають на певному етапі існування суспільства. З появою держави люди втрачають свою первинну свободу та постійно переживають колообіг трьох основних форм державного правління – аристократії, монархії і демократії. Саме ця зміна форми державного правління є причиною втрати народом свободи. Держава за своєю суттю заперечує свободу індивіда, прагне до обмеження прав і свобод особистості. Демократія з часом перетворюється в аристократію, а аристократія – в монархію та тиранію. Будь-які спроби змінити суспільне життя через зміну форми державного правління не можуть повернути людям втрачену свободу.

Світогляд мислителя пронизаний прагненням до визволення, вільного розвитку людини, будь-якої, навіть найменшої людської спільності та нації як такої. У попередньому слові до «Громади» М. Драгоманов висловив свій ідеал суспільного буття: «І громада мусить бути спілкою вільних осіб. От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склались з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі у вільні товариства, – це й єсть та ціль, до котрої добиваються люде, і котра зовсім не подібна до теперішніх держав... Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей і товариств» [3].

Соціально-політичний ідеал М. Драгоманова часто характеризують як анархістський, зважаючи на його негативне ставлення до держави як такої. Проте позначити вченого як "анархіста" зовсім не означає розкрити сутність його політичної концепції. Як відзначає Я. Довбищенко, «Соціалістичним ідеалом Драгоманова був ідеал Прудона: федерація вільних спілок вільних людей. Ідеал, який повну волю людині і громаді клав в основу ідейної організації будучого суспільства. Отже, Драгоманов почасти був анархістом, але і з анархізмом взагалі, в його сучасному розумінні, теж не мав нічого спільного і до таких теоретиків і практиків анархізму, як Бакунін, Моста та Кропоткін ставився цілком негативно. Зовсім відкидав їхній аполітизм, їхню науку про державу та погляди на те, як дійти до здійснення соціалістичного ідеалу. Так само не любив і одхрещувався Драгоманов і од марксизму, котрий здавався йому занадто доктринерським ("німецька метафізика")» [1, 35].

М. Драгоманов твердив, що головною помилкою ідеологів анархізму було нерозуміння необхідності держави як такої: «... основна помилка, нерозуміння того, що держава і державні уряди є формами і органами, котрі виробляються в народному житті (по волі, по неволі, як трапиться) і змінюються з ним, і що без цих форм і органів, тобто і без політики не може жити ніякий народ, ніяка людська громада. Найменше можуть обійтись без політики ті, хто скривджені в теперішніх державах, хто хоче чогось нового... В ХІХ ст. ніякий громадський рух, в тому числі і національний, не обходиться без політики, без того, щоб примусити державні уряди перемінити чи встановити які державні закони...» [4, 390-391].

Незважаючи на те, що М. Драгоманов був принциповим противником держави, як механізму обмеження свободи особистості, вважав, що завданням будь-якого прогресивного політичного діяча, який щиро прагне до свободи народу є боротьба за вплив на державу, за те, щоб з допомогою держави, яку необхідно відповідним чином реорганізувати, досягти мінімізації її ролі в суспільному житті та максималізації свободи особистості. Говорячи про справжнього громадівеця, він відзначає, що «В самих менших змінах, в змінах державних, він буде байдужий до того, як там впорядковується вище державне начальство, а більше наполягатиме на те, щоб вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, – щоб, скільки мога вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парляменту), перед силою особи, громади, і щоб дати їм більше способу до того, щоб зложити нові початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних» [3].

Позиція М. Драгоманова щодо держави та її майбутнього, ролі, яку вона відіграє у своїй власній долі, значною мірою визначається тим, що його погляди формувались не лише під впливом ідей ідеологів російського революційного руху Чернишевського, Герцена, Михайловського, Лаврова, а й західноєвропейських – Прудона, Маркса, Енгельса, Лассаля. Однак найбільшою мірою визначальною була його філософсько-світоглядна позиція. «Ще в одній з молодечих праць (Римская история и Тацит) Драгоманов заявив себе позитивістом, ставши на цей ґрунт в 60-х роках, ще коли позитивізм Конта і Д.С. Мілля ледве став відомий в наукових колах» [10, 34]. Ідеї Конта, Спенсера, Мілля були найбільш співзвучними прагненням М. Драгоманова і саме їх, у першу чергу, він намагався донести до своїх земляків.

Метою розвитку людства є забезпечення найкращих умов для вільної реалізації особистості та шляхи її здійснення. Це випливає з тези про те, що всі люди від природи прагнуть не лише до задоволення своїх особистих потреб та інтересів, а й до спілкування та об'єднання, де ці інтереси лише і можуть бути реалізованими. Основними формами таких об'єднань, де не порушують суверенітету особистості, є громада і товариство. Вони протистоять державі, як добровільні форми об'єднання насильницьким.

М. Драгоманов вважає, що громада є не лише добровільним об'єднанням людей, вона мусить бути об'єднанням вільних людей. Головною відмінністю громади від держави є те, що вона добровільно об'єднує вільних індивідів, а взаємовідносини між ними регулюються переважно засобами морального впливу. Громада не може нав'язати свою волю будь-кому з своїх членів силою, оскільки він має право в будь-який момент залишити її. Лише переконання, апеляція до розуму і совісті є допустимими засобами нав'язування волі колективу одиниці. Громадський устрій, на думку вченого, є найоптимальнішою формою поєднання особистих та групових інтересів, свободи індивіда та спільного обов'язку.

Федералізм у розумінні М. Драгоманова є способом взаємозв'язку суб'єктів політичної дії – індивідів, їх об'єднань, держави, міждержавних союзів тощо – сутність якого полягає в їх рівноправності. Лише рівноправні суб'єкти політичної взаємодії можуть так узгоджувати свої інтереси, щоб не порушувати прав і свобод один одного та уникати насильства.

«Федералізм мав для Драгоманова особливе значення, – більш глибоке, чим уявлення про майбутній, – близький чи далекий, – устрій Росії. Федералізм соціально-революційних російських організацій не перешкоджав їм бути найбільшими централістами в практично-організаційній діяльності, прихильниками диктатури партії або гуртка. У Драгоманова федералізм був системою не лише соціальною, але і політичною, і культурною, – навіть моральною... Федералізмом Драгоманова пронизано було його ставлення до партій, до людей, до способів і прийомів переконання супротивника. Цей федералізм був заснований на індивідуалізмі, на визнанні в кінцевому рахунку автономної особистості, права якої так само невід'ємні, як і право окремої громади. З цього федералізму випливала з необхідністю боротьба за політичну свободу» [5, 94].

Проте в будь-якому випадку основу майбутньої федерації мали складати громади, спілки вільних людей, що добровільно вступали в певні політичні відносини для реалізації спільних інтересів. Спілки громад в подальшому об'єднувались в спілки спілок, а останні – у світову спілку, що була б покликана вирішувати питання глобального характеру. Такий шлях побудови всієї світової системи міжлюдських відносин – з низу до верху – був, на думку М. Драгоманова, єдино вірним і знімав небезпеку перетворення федерації на державу як засіб насильницького нав'язування волі одних іншим. І не лише меншості більшості, але й навпаки.

М. Драгоманова часто називають "антидержавником". Всі свої зусилля він спрямовував на те, щоб, якщо і не ліквідувати державу повністю, то максимально ослабити її, добитись якомога більшої передачі управлінських функцій від держави до

органів громадського самоуправління, інститутів громадянського суспільства. При цьому підкреслюється, що його негативне ставлення до держави як політичного інституту автоматично робило його і противником ідеї української державності. Багато з активних прихильників радикально-націоналістичної ідеології покладали на М. Драгоманова значну частку вини за те, що до революції 1917-1920 років українська нація, у першу чергу її еліта, підійшли без чітко усвідомленої необхідності боротьби за самостійне державно-політичне існування України. Однак саме М. Драгоманов поставив питання про українців як про націю, його ідеї значною мірою сформували нову еліту з усіма її перевагами і недоліками, що сприяло перетворенню етнографічної маси в народ і, врешті-решт, в націю.

Отже, М. Драгоманов мав значний вплив на український національний рух. Важливе місце тут займала його концепція громадського соціалізму. Основу справедливого суспільного устрою українського народу він вбачав у федералізмі – існуванні децентралізованих, політично вільних і самостійних громад, об'єднаних для спільної праці на спільній землі, фабриці чи заводі. На його думку, справжня демократія можлива лише при ліквідації приватної власності на землю, фабрики і заводи, за відсутності соціального і національного гноблення. Обстоюючи право українського народу на національне самовизначення, М. Драгоманов не закликав до створення незалежної України. Будучи поборником дружби і рівності всіх народів, вчений виступав за автономію України в межах федеративної демократичної Російської держави.

Література

1. Довбищенко Я. Михайло Драгоманов. Його життя, наукова, політична та громадська діяльність / Я. Довбищенко // Пам'яте Михайла Драгоманова. – Харків, 1920. – С. 5–44.
2. Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия / Михаил Драгоманов. – Женева, 1881. – 511 с.
3. Драгоманов М. Попереднє слово [до «Громади» 1878 р.] [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/drag/drag11.html>
4. Драгоманов М.П. «Сонячний промінь». Повість Василя Чайченка / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.2. – С. 386–392.
5. Заславский Д. М.П. Драгоманов. Критико-биографический очерк / Д. Заславский. – К.: Сорабкоп, 1924. – 170 с.
6. Іванова Л.Г. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Л.Г. Іванова, Р.П. Іванченко. – К.: МЛП, 1999. – 128 с.
7. Історія української дожовтневої журналістики. – Львів: Вища школа, 1983. – 134 с.
8. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2т., пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – С.299–347.
9. Охрімівч Ю. Розвиток української національно-політичної думки / Юрій Охрімівч. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1965. – 120 с.
10. Шаповал М. Михайло Драгоманов, як ідеолог Нової України / М. Шаповал // Драгоманов М.П. Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. – Прага-Нью-Йорк, 1937. – С.31–55.

Аннотация. *Ильина О.Ю. «Громадивство» как политическая форма безгосударственности.*

В статье исследуются вопросы государства и отсутствия государства в концепциях «громадивского» социализма. Особое внимание уделяется анализу философских трудов Михаила Драгоманова и понимания им идеального общественного строя.

Ключевые слова: *государство, идеал, прогресс, «громада», «громадивский» социализм.*

Summary. *Ilyina O.Y. Hromadivstvo as a form of political statelessness.*

This article investigates issues of state and statelessness in the concepts of Communities of socialism. Particular attention is paid to the analysis of Michael Dragomanov's philosophical works of and his understanding of the ideal social order.

Keywords: *state, ideal, progress, community, Communities socialism.*

Надійшла до редколегії 30.08.2011 р.